

УДК 65.011

Х. С. Баранівська, аспірант,
Національний університет
«Львівська політехніка», м. Львів.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ДІАГНОСТИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Розглянуто поняття економічної стійкості підприємства (ЕСП) у порівнянні з іншими властивостями підприємства. Виокремлено та розкрито суть принципів та інших особливостей системи діагностики ЕСП.

Ключові слова: економічна стійкість підприємства, економічна діагностика, системні властивості підприємства.

Постановка проблеми. Сьогодні більшість українських підприємств унаслідок світової фінансово-економічної кризи, постійного зростання конкуренції на внутрішньому та міжнародних ринках втратили економічну стійкість та перебувають на межі банкрутства. У країнах з високим рівнем розвитку в період кризи основним джерелом забезпечення можливості виживання та подальшого розвитку підприємств розглядали інноваційну діяльність. В Україні ж навпаки за 2008—2009 рр. відбулося скорочення частки підприємств, що займалися інноваціями, витрат у цій сфері (на 33,7 % у 2009 р. порівняно з 2008 р.), а питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової залишається на низькому рівні 5,9 та 4,8 % у 2008—2009 рр. [1]. Чинники, що зумовили такий складний економічний стан мають як екзогенне (наприклад, наслідки фінансово-економічної кризи), так і ендогенне походження (відсталість та застарілість техніко-технологічної бази, недоступність та недостатність джерел фінансування, зниження рівня інтелектуального потенціалу та інноваційної активності підприємств, некомпетентність менеджерів тощо). Визначальним фактором забезпечення стійкого функціонування та розвитку суб'єктів господарювання є здійснення науково обґрунтованого та ефективного управління економічною стійкістю підприємств (ЕСП). Реалізація будь-якої конкретної функції управління не можлива без підсистеми оцінювання об'єкта. Особливо в умовах несприятливого впливу середовища пріоритетною стає підсистема діагностики ЕСП. Ефективне використання системи діагностики не можливе без дотримання її наукових засад, основоположних правил, що враховують закономірності функціонування та розвитку об'єкта, тобто без принципів діагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на великий інтерес з боку вчених до проблеми ЕСП, сьогодні досі не розроблено єдиної понятійно-методологічної бази щодо цього питання. Деякі автори ототожнюють поняття стійкості і стаціонарності, виражають надійність через стійкість тощо. Наприклад, у [2] зазначено, що в економіці надійність означає стійкість економічної, фінансової установи, організації, фірми до будь-яких колізій, змін кон'юнктури ринку. В тлумачних словниках [3] слово «надійний» трактується як такий, що викликає повне довір'я, або на якого можна покластися, що відповідає своєму призначенню, що забезпечує досягнення мети, перевірений. Для кращого розуміння сутності наведених категорій, слід дослідити їхню етимологію і з'ясувати їхнє первинне значення.

Щодо діагностики ЕСП, то вченими переважно досліджувалися питання оцінювання та аналізування рівня ЕСП. Система діагностики та процес діагностування ЕСП розглядалися доволі рідко та зазвичай фрагментарно. Загальні принципи

діагностики висвітлювалися у працях таких науковців, як О. А. Сметанюк [4], В. В. Лук'янова [5], А. Е. Воронкова [6]. Понад 20 принципів полікритеріальної діагностики наводить у своїх працях О. Г. Мельник [7, с. 26—28]. Специфіка діагностики ЕСП розглянута частково у працях Л. А. Костирко. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства, як зазначає Л. А. Костирко, будується на основі таких принципів: системність, комплексність, інтегрованість, адаптивність, цілеорієнтованість [8]. Отже, проведений аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати про відсутність завершеної системи принципів діагностики ЕСП, які б враховували її характерні риси порівняно з іншими властивостями підприємства.

Цілями даної статті є визначення особливостей діагностики економічної стійкості підприємства, зокрема уточнення поняття «принципи діагностики ЕСП», визначення їх місця і ролі в системі діагностики. Необхідно також дати коротку характеристику цих принципів і відмежувати поняття ЕСП від інших його властивостей.

Виклад основного матеріалу. Підприємство володіє значною кількістю таких властивостей, як відкритість, динамічність, емерджентність, неадитивність, ієрархічність, складність структури, цілеспрямованість, сумісність, мультиплікативність, спадковість тощо. Однією із ключових ознак підприємства є його стійкість. Ця властивість пов'язана з такими категоріями, як чутливість, інерційність, адаптивність, гнучкість, надійність, стабільність, стаціонарність, спонтанність, рекупераційність, економічна безпека, потенціал. Найчастіше поняття «стійкість» отождожують з категоріями «надійності» та «стабільності», проте якщо дослідити їхнє смислове значення, походження та використання можна розмежувати ці явища між собою.

Вперше поняття «надійності» почало застосовуватися в аерокосмічній і військовій сферах діяльності. Методи з теорії ймовірностей, математичної статистики, моделювання, технічної діагностики тощо були запозичені у теорію і практику надійності. Дослідження в теорії надійності в основному спрямовані на вивчення зміни якісних показників об'єкта в часі та розробці методів щодо формування бажаної тривалості та продуктивності його роботи з мінімальними витратами ресурсів. Надійність є комплексною характеристикою об'єкта, що поєднує у собі такі властивості як безвідмовність, довговічність, ремонтпридатність, збереженість, оцінювання та прогнозування якої проводиться на етапах проектування, випробувань й експлуатації об'єкта [9]. Згодом поняття «надійності» із технічних галузей знань і діяльності перейшло у біологію, психологію, філософію. Воно почало вживатись стосовно живих систем у значенні безпомилкового і своєчасного виконання завдань різними підсистемами живого організму людини.

Отже, надійність — це властивість об'єкта безвідмовно функціонувати впродовж установленого терміну. Відповідно надійність підприємства можна визначити як його властивість зберігати в часі значення всіх параметрів у встановлених межах, які характеризують його здатність безпомилково виконувати потрібні функції в заданих режимах і умовах функціонування [9].

Стабільність у науковому аспекті — здатність системи підтримувати сталість своїх параметрів у часі. У словниках [3, 10] подано таке визначення: «стабільний — сталий, незмінний, постійний, що затвердився на певному рівні», а стабілізація економіки трактується як «запобігання, гальмування економічного спаду, закріплення і підтримка показників функціонування економіки на певному рівні». Слід сказати, що в АСУ стабільність розглядається як здатність підтримувати заданий

стан системи на певному рівні, а також задані, постійні (не залежно від часу) значення, що використовуватимуться для управління перемінними, які змінюються під впливом зовнішніх збурень [9]. Отже, стосовно підприємства стабільність передбачає повторюваність у часі позитивних та негативних процесів, значень параметрів його функціонування. Наприклад, стабільними можуть бути значення індикаторів, що відображають як прибуткову, так і збиткову діяльність об'єкта.

Властивість стаціонарності у словнику визначена як ознака об'єкта, що має постійне місце дії, перебування і постійну організацію; що пов'язаний з постійним або довготривалим перебуванням на одному місці [3]. В економічну науку поняття «стаціонарності» було запозичено із теорії систем, де стаціонарний стан складної системи є аналогом стану рівноваги простих систем, що передбачає практичну відсутність дії зовнішнього середовища й уподібнення такої системи до закритої. Стаціонарні стани можуть бути стійкими чи нестійкими, в залежності від поведінки системи при незначному відхиленні. Стаціонарна (статична) економіка — економіка, що розглядається у довгостроковій перспективі у стані рівноваги при незмінних зовнішніх умовах і всі зміни дорівнюють нулю; вона використовується як абстракція у аналізі [11]. Отже, стаціонарність передбачає властивість об'єкта не залежати від часу внаслідок практичної відсутності зовнішніх впливів.

Сталий — це той, що не змінюється, зберігає той самий склад, розмір, однаковою форму, величину; незмінний, постійний; який не зазнає коливань, не піддається змінам; який не припиняється, не зупиняється, триває увесь час [3]. Сталі системи характеризуватимуться незмінністю, постійністю значень своїх параметрів, такі системи не здатні до розвитку оскільки для переходу до нової якісної ознаки необхідна накопичення певної суми кількісних змін у системі [9]. Отже, такі ознаки як стаціонарність, постійність, сталість є синонімами і передбачають незмінність об'єкта.

Щодо стійкості, то ця ознака використовується науковцями в різних галузях науки (біології, економіці, математиці, механіці, психології, соціології, техніці, фізиці, хімії), які вивчають функціонування складних систем. На відміну від точних наук, в економіці часто ототожнюють поняття рівноваги як моментної характеристики та стійкості як інтервальної характеристики економічної системи. Якщо оперувати термінами теорії систем та біології, то стійкості рівноваги, гомеостазу відповідатиме стійкість динамічної рівноваги підприємства, стійкості руху, гомеокінезу — стійкість функціонування та розвитку системи. Стійкість функціонування передбачає здатність підприємства з допомогою системи менеджменту утримувати показники його стану і структури в допустимих межах (область стійкості) під дією факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на окремому етапі розвитку підприємства. При зміні якісної визначеності етапу розвитку відбувається втрата стійкості суб'єкта господарювання. Стійкий розвиток — це розвиток, який передбачає безкризову, поступову зміну якісних ознак підприємства, дотримання показників розвитку в межах визначеної області відносно поставлених цілей [9].

Отже, дослідивши етимологію та застосування визначених термінів, можна зробити висновки щодо основних рис кожної з властивостей підприємства: надійність характеризує безпомилковість функціонування, стабільність — частоту прояву різних явищ (як позитивних, так і негативних), стаціонарність і сталість — незмінність, постійність об'єкта, а стійкість передбачає утримання відхилень параметрів внаслідок збурюючої дії зовнішніх і внутрішніх факторів у певних ме-

жах. Усі ці поняття є взаємозалежні та пов'язані, внаслідок чого стверджувати про первинність чи пріоритетність однієї здатності щодо іншої неможливо.

Також із категорією «стійкість» співвідносяться й інші властивості підприємства як системи, а саме [9]:

- чутливість — здатність підприємства реагувати на впливи факторів. Характеризується пороговими величинами сили такого впливу, при яких починає виникати реакція чи відбувається перехід до руйнівних процесів (витривалість до негативної дії). Ступінь такої реакції визначається реактивністю підприємства;

- інерційність — властивість підприємства зберігати свій стан руху (значення параметрів) певний час після дії збурюючих чинників, характеризує часовий лаг між моментом дії чинника і певними змінами, реакцією на нього;

- адаптивність — здатність підприємства змінювати параметри свого стану і структури, перебудовуватись відповідно до змін зовнішнього середовища, і ці зміни мають разовий характер;

- гнучкість — постійно існуюча здатність підприємства до зміни його параметрів та елементів з мінімальними витратами, що забезпечується через врахування при розробці та функціонуванні системи управління відповідних змін середовища;

- спонтанність — здатність до непередбачуваних змін стану, поведінки суб'єкта господарювання внаслідок впливу різних факторів;

- рекупераційність — здатність підприємства в ході реагування на дію внутрішніх чи зовнішніх чинників намагатися повернутися у попередній стан.

Забезпечити стійке функціонування та розвиток суб'єкта господарювання не можливо без ефективно діючої системи діагностики. Діагностування здійснюється при виконанні функції контролювання ЕСП. Його результати стосовно виявлених небезпек та можливостей можуть застосовуватися і при здійсненні функції планування. Зокрема, вони формують інформаційну основу для формування планів, сприяють оптимізації систем отримання та використання такої інформації. Діагностика ЕСП виконує превентивно-антикризову функцію, оскільки дозволяє на ранніх стадіях виявити кризові явища, попередити, нейтралізувати і подолати їх та усунути їхні причини. В такому разі діагностику ЕСП можна розглядати як частину антиципативного (випереджуючого) менеджменту.

Особливістю систем діагностики ЕСП є також те, що вона може як функціонувати постійно (якщо це внутрішня діагностика з боку менеджменту підприємства) та мати періодичний чи разовий характер (наприклад, зовнішня діагностика ЕСП інвестором при оцінюванні інвестиційної привабливості, конкурентами суб'єкта господарювання, його кредиторами тощо).

Крім того, слід наголосити на відмінностях поняття «діагностики як системи» та розгляді її як процесу. В другому випадку доцільно вживати термін діагностування, оскільки суфіксація в українській мові надає ознак процесу, що триває у часі. Як і кожен процес, процес діагностування складається з певних етапів, що поєднують у собі діагностичні процедури та операції. Діагностична процедура — сукупність однорідних дій виконавця щодо діагностування визначеного об'єкта. Діагностична процедура формує певну частину кінцевого результату у процесі діагностування, або забезпечує умови для проведення наступної процедури.

Виконавці діагностичних процедур не завжди співпадають із суб'єктами діагностики (наприклад, власники підприємства), які виступатимуть у ролі «замовника» процесу діагностування. Безпосередньо процес діагностування здійснюватимуть працівники підприємства (аналітики, економісти, менеджери, фінансисти,

внутрішні аудитори тощо). Якщо розглядати зовнішню діагностику, то виконавцями діагностичних процедур можуть бути спеціалісти аудиторської, консалтингової фірми, підприємств-конкурентів, кредитних установ тощо як для досягнення цілей власників підприємства, так і у власних інтересах.

Неможливо забезпечити ефективне та довгострокове функціонування будь-якої системи, в тому числі і діагностики ЕСП, без дотримання її базових наукових положень — її принципів. Принципи діагностики економічної стійкості підприємства можна визначити як концептуальні засади, основоположні правила, що враховують закономірності функціонування та розвитку підприємства та визначають порядок формування та використання систем діагностики ЕСП на підприємстві. В системі діагностики вони мають надзвичайно важливе значення. Принципи є фундаментом, вихідними засадами, які розробляються суб'єктами діагностики. Проте лише сам факт їх розробки не забезпечує результативності процесу діагностування, тому необхідним є врахування та дотримання їх у діяльності суб'єктів. За рахунок цього здійснюється їхній опосередкований вплив на інші компоненти системи діагностики, такі як цілі, функції та завдання, технологія та інструментарій, об'єкт (рис. 1).

Проведені аналізування та узагальнення принципів, поданих у літературних джерелах [4—8, 12], та власні дослідження дозволили виокремити такі основні принципи діагностики ЕСП (рис. 1).

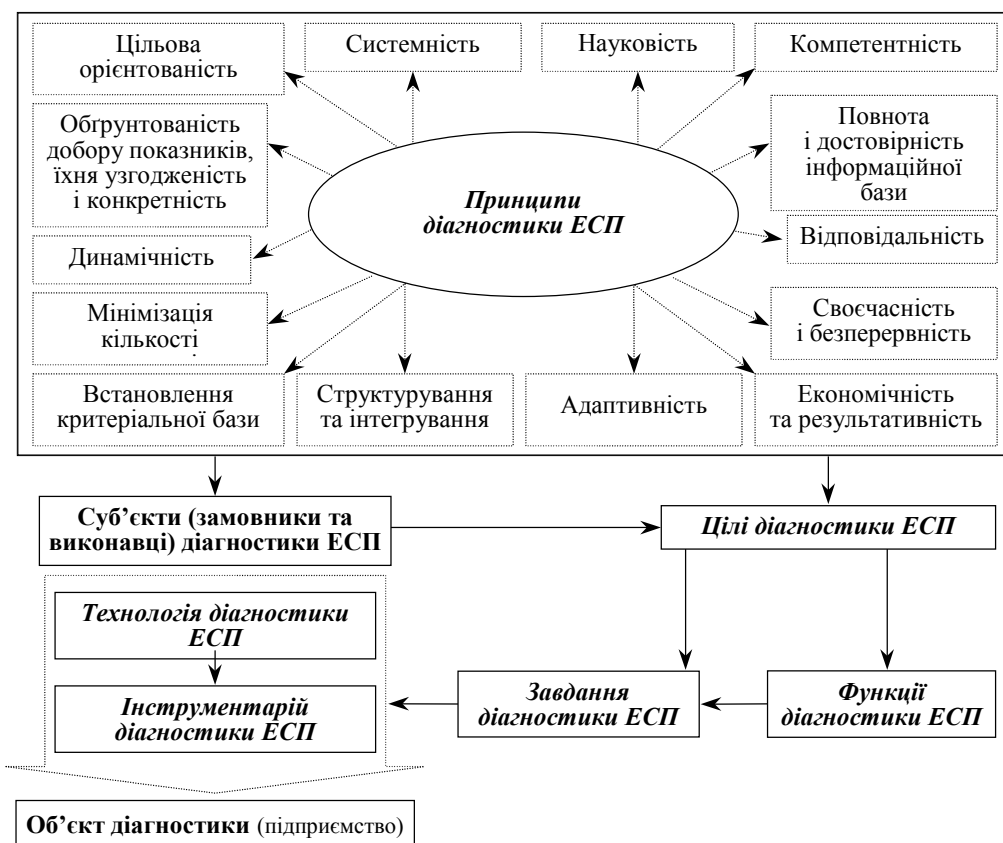

Рис. 1. Роль та місце принципів у системі діагностики ЕСП*

*Джерело: власна розробка на основі [6—8, 12]

1) системність — дослідження взаємозв'язку елементів внутрішньої економічної стійкості між собою та з факторами зовнішнього середовища. Аспектом системності є комплексність, що передбачає врахування при побудові системи індикаторів усіх видів, кількісно-якісних характеристик, чинників та аспектів ЕСП, що дозволить повністю охопити об'єкт діагностики — функціонування та розвиток підприємства. Також цей принцип передбачає при формуванні системи діагностики врахування зв'язків, особливостей кожного її елемента з метою забезпечення їхньої подальшої злагодженої взаємодії і розгляд системи діагностики як підсистеми в системі управління підприємством;

2) цільова орієнтованість — спрямованість на реалізацію цілей діагностики та відображення ступеня досягнення цілей (як тактичних, так і стратегічних) при оцінюванні індикаторів ЕСП;

3) науковість — застосування в процесі діагностування адекватних, науково перевірених, відповідних сучасному розвитку науки і техніки методів діагностики, збору та обробки інформації, форм представлення результатів тощо;

4) обґрунтованість добору показників, їхня узгодженість та конкретність — використання у процесі діагностування тих індикаторів, що дають достатню інформацію про певну сферу діяльності підприємства, його структуру, що відповідають цілям підприємства, стадії його життєвого циклу та інтересам суб'єкта діагностики, їхня збалансованість між собою, відсутність дублювання. Також цей принцип вимагає однозначності у порядку обчислення та трактування індикаторів, можливості їхнього кількісного представлення, зведення до мінімуму застосування експертного методу оцінювання параметрів підприємства;

5) динамічність — орієнтація діагностики не лише на статичний, а й на динамічний аспект підприємства. Дослідження не лише показників, обчислених у дискретні моменти часу, а їхніх динамічних рядів, оцінювання не лише досягнутих результатів, а й перспектив розвитку;

6) мінімізація кількості параметрів — застосування в діагностиці мінімальної, але достатньої для оцінювання ЕСП кількості найважливіших параметрів підприємства та середовища, що дозволить підвищити оперативність діагностики та її ефективність;

7) встановлення критеріальної бази — визначення для кожного часткового показника граничних значень, які визначатимуть область (зону) стійкості, розробка кількісної шкали для інтегрального індикатора;

8) структурування — передбачає виокремлення етапів та певних блоків у процесі діагностування, групування показників стійкості відповідно до видів стійкості, зокрема на підставі діяльнісного підходу;

9) інтегрування — передбачає об'єднання різномірної інформації для формування висновків стосовно стійкості підприємства, забезпечення співвимірності показників (наприклад через стандартизацію даних), об'єднання часткових показників в інтегральні індикатори;

10) повнота та достовірність інформаційної бази — застосування в процесі діагностування інформації з доступних джерел, яка відповідатиме вимогам релевантності, повноти, достовірності та актуальності;

11) своєчасність та безперервність — своєчасне розпізнавання ознак порушення стійкості, кризи чи потенційного негативного впливу факторів, а також виявлення перспектив (шансів) розвитку підприємства на базі постійного моніторингу впливу чинників, оцінювання показників ЕСП;

12) компетентність — проведення всіх робіт у процесі діагностування компетентними працівниками, що володіють необхідними методами збору інформації, її опрацювання, методами обчислення показників та інтерпретації результатів оцінювання;

13) відповідальність — визначення обов'язків кожного працівника стосовно операцій та процедур діагностування, форм звітності та меж його відповідальності за їхнє виконання;

14) адаптивність — пристосування (модифікація, оновлення) системи діагностики відповідно до змін її цілей, умов середовища тощо;

15) економічність — передбачає співставність витрат, понесених при розробці, функціонуванні та удосконаленні системи діагностики економічної стійкості та результатів, які вона приносить;

16) результативність — процес діагностування не завершується на етапі визначення індикаторів стійкості, а його виходом повинні бути висновки щодо розпізнаного стану підприємства з визначеним ступенем вірогідності, надання конкретних пропозицій щодо мобілізації та використання резервів ЕСП нейтралізації «вузьких місць» й усунення проблем для прийняття виважених обґрунтованих управлінських рішень.

Висновки. Принципи діагностики ЕСП виступають її фундаментом і конкретизуються в межах визначеної системи менеджменту відповідно до специфіки підприємства. Відмова від певних принципів чи їх недотримання знижує ефективність діагностики, та не може забезпечити її достовірних та адекватних ситуації результатів для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. На підставі аналізування літературних джерел з даної проблеми та розгляду специфіки ЕСП порівняно з іншими властивостями підприємства було виокремлено й охарактеризовано такі принципи діагностики ЕСП: системність; цілеспрямованість; науковість; обґрунтованість добору показників, їхня узгодженість і конкретність; динамічність; мінімізація кількості параметрів; встановлення критеріальної бази; структурування; інтегрування; повнота та достовірність інформаційної бази; своєчасність і безперервність; компетентність; відповідальність; адаптивність; економічність; результативність.

Література

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / Роман Степанович Дяків та ін.; За ред. Р. Дяківа. — К. : Міжнар. економ. фундація, 2000. — 704 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Перун, 2009. — 1719 с.
4. *Сметанюк О. А.* Економічна діагностика: [навчальний посібник] / О. А. Сметанюк. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. — 139 с.
5. *Лук'янова В. В.* Діагностика ризику діяльності підприємства [монографія] / В. В. Лук'янова. — Хмельницький: ПП Ковальський В. В, 2007. — 312 с.
6. *Воронкова А. Є.* Діагностика стану підприємства: теорія і практика [монографія] / за заг. ред. проф. А. Є. Воронкової. — Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. — 448 с.
7. *Мельник О. Г.* Система діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій [монографія] / О. Г. Мельник. — Львів: Вид-тво Львівської Політехніки, 2010. — 344 с.
8. *Костирко Л. А.* Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства [монографія] / Л. А. Костирко. — 2-ге вид. [перероб. і доп.]. — Харків : Вид-во «Фактор», 2008. — 336 с.

9. Баранівська Х. С. Стійкість підприємства як його властивість // Інноваційно-орієнтовані засади максимального використання потенціальних можливостей виробництва в умовах євро інтеграції: Матеріали науково-практичної Інтернет- конференції 14—15 жовтня 2010 р. — Тернопіль: Крок, 2010. — 221 с. — С. 13—15.

10. Большой экономический словарь : 26 500 терминов / под. ред. А. Н. Азрилияна. — М. : Институт новой экономики, 2007. — 1472 с.

11. Экономика и право: Энциклопедический словарь Габлера / Под общ. ред. А. П. Горкина и др.; Пер. с нем. — М. : БРЭ, 1998. — 431 с.

12. Ячменева В. М. Формирование системы показателей оценки адаптивности экономической системы // Экономика и управление. — 2008. — № 1. — С. 60—68.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2011 р.

УДК 005.311: 005.21

П. М. Кобзев, канд. физ.-мат. наук, доц.,
Харьковский национальный
экономический университет

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ НА БАЗЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Аннотация. Исследованы причины низких системных состояний отечественных предприятий и неучёт информации о состояниях в существующих подходах к созданию информационно-аналитического обеспечения стратегического управления предприятиями. Предлагается на основе конструктивного системного метода моделирования и кибернетического метода параметрической идентификации системного состояния предприятий составлять его электронный системный паспорт в составе базы стратегических данных и дополнять информационно-аналитическое обеспечение стратегического управления предприятием.

Ключевые слова: системное состояние предприятия, параметрическая идентификация состояния, организационно-экономическая система, стратегическое управление предприятием, системный паспорт.

Введение. Предприятия в рыночной экономике рассматриваются как открытые системы. Однако большинство отечественных предприятий является недостаточно совершенными как системы. На практике при их функционировании несовершенство проявляется в различных по частоте и амплитуде сбоях, отказах, авариях и даже катастрофах, понижающих технико-экономические показатели деятельности. Системные нарушения негативно влияют на качество производимой продукции, эффективность экономической деятельности и, как следствие, на конкурентоспособность. Причиной нарушений в системе являются сбои и отказы в работе её элементов и связей между ними. Поэтому без устранения системных нарушений и их негативного влияния отечественные предприятия лишаются стратегической перспективы стать конкурентоспособными на мировом рынке.

В этой связи актуальной задачей является получение информации о системном состоянии предприятия как объекте управления, которая должна быть в составе информационно-аналитического обеспечения систем стратегического управления.